

Marko Dokoza

TEOLOGIJA LITURGIJE – PRISTUP, KRITIKE I PRIJEDLOZI JOSEPHA RATZINGERA

■ ■ ■ Rad je doručeno izlaganje koje je autor održao na kolokviju studenata „Joseph Ratzinger/Benedikt XVI. – trajnost njegove teološke poruke“ na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, 4. ožujka 2015. godine.

Uvod

Cilj ovog rada je prikazati pristup, kritike i prijedloge Josepha Ratzingera u teološkom razmišljanju o liturgiji. Njegova teološka misao o liturgiji sažeta je u knjizi „Duh liturgije“¹ izdanoj 1999. godine. U ovom radu ćemo se služiti tom knjigom kao prvim izvorom za prikaz zadane teme. Naš prikaz počinje, kao i knjiga, biblijskim utemeljenjem, tj. pokušajem da se liturgija razumije kao Božji dar, plod Božje objave. Liturgija koja je darovana čovjeku izuzima se iz njegove moći jer je Božji zahvat mjera i pravilo slavlja. To od čovjeka traži poniznost i strpljivost te pristup liturgiji sa punim poštovanjem i klanjanjem prema njenom božanskom utemeljitelju.

U drugom poglavlju dotaknut ćemo se onoga što nam se čini bitnim za razumijevanje Ratzingerova teološkog pristupa uopće, a to je ideja kontinuiteta. Želja da se pokažu veze između staroga i novoga poput crvene niti provlači kardinalovom teološkom mišlju. U drugom dijelu poglavlja pokušat ćemo prikazati kako je svoj temeljni pristup putem ideje kontinuiteta kardinal primijenio na teološko promišljanje o liturgiji.

¹ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije. Temeljna promišljanja*, Mostar – Zagreb, 2001.

Treće poglavlje pokušat će odgovoriti na zahtjev zadan u naslovu prikazom ideje „istočenja“ u liturgiji. Usredotočit ćemo se na taj primjer, koji nam se čini reprezentativnim i općenito najzapaženijim za kritičare knjige kardinala Ratzingera. Druge teme kojih se kardinal dotiče prilično su jasno izložene, ali usudujem se reći da spadaju više u subjektivni doživljaj i tumačenje nego što su liturgijsko-teološki utemeljene.

Osim toga, govoreći o kritikama i prijedlozima, pitanje aktivnog sudjelovanja (*participatio actiosa*) koje uz „istočenje“ čini bitan dio kardinalova izlaganja bit će prikazano već u prvom poglavlju. Učinit ćemo to jer je samo biblijsko utemeljenje usko povezano sa pitanjem aktivnog sudjelovanja te se jedno s drugim nadopunjuje i čini razumijevanje misli jasnijim.

Zaključujući ovaj rad istaknut ćemo najvažnije misli koje sažimaju misao kardinala Ratzingera i ponuditi kratki osvrt na njegove kritike i prijedloge.

1. Biblijsko utemeljenje: liturgija kao plod Božje objave

Na prvim stranicama knjige „Duh liturgije“ pronalazimo riječi koje dobro sažimaju poruku autora: „Bogoštovlje ima svoja pravila i mjerila u samome sebi, što će reći, bogoštovlje je moguće urediti samo prema mjeri Objave, prema onome što sam Bog traži.“² Promatrano tako, bogoslužje se izuzima iz vlasti čovjeka jer ono ima božanskog utemeljitelja. Iz toga nadalje proizlazi da se bogoslužjem ne može manipulirati; ono nije plod nekog političkog dogovora između dviju strana, već plod Božje objave. To je u konačnici i ono što čini kršćanstvo različitim od drugih religija u kojima je bogoslužje plod potrage za nadnaravnim, pokušaj da se na ovaj ili onaj način dohvati ono što čovjeka nadilazi. Kao potvrdu za takvo tumačenje kardinal Ratzinger navodi tekst iz Knjige Izlaska (*Izl 7-10*), u kojem se iz Mojsijevih riječi može jasno razaznati da je Bog onaj koji uređuje bogoslužje. Sam Mojsije ne zna kako će to bogoslužje izgledati (*Izl 10, 26*).³

² Usp. *Isto*, 14.

³ Usp. *Isto*, 14.

Nastavljajući razmišljanje na temelju Knjige Izlaska kardinal progovara i o značenju kulta u judeokršćanskom smislu riječi. Kult je zapravo puno širi od samih liturgijskih čina. Kult obuhvaća cijeli čovjekov život jer su zapovijedi koje Bog daje Mojsiju na Sinaju zapravo liturgijski propisi koji u sebi sažimaju i isprepleću bogoslužje, pravo i etiku. Tako uređeno bogoslužje, tj. kult, postaje konstitutivnim elementom izraelskog naroda.⁴

U završnom dijelu prvog poglavlja autor još jednom naglašava da kult nije u čovjekovim rukama: Čovjek nije sposoban sam na svoju ruku jednostavno „praviti“, „stvarati“ ili „činiti“ kult. Ako se Bog ne objavi ili pokaže, čovjek poseže u prazno. Kad Mojsije zbori faraonu: „Mi još uvijek ne znamo kako trebamo Bogu služiti!“ (*Izl 10, 26*), tj. Boga častiti, onda nam biva jasno, da je u toj riječi sadržana te da se javlja temeljna zakonitost svake liturgije. Ako se Bog ne objavi, čovjek je zacijelo sposoban na temelju svoje slutnje o Bogu, slutnje koja mu je urezana u dušu i srce, podizati „oltare nepoznatom Bogu“ (usp. *Dj 17, 23*). On se u svome mišljenju može ispružati prema njemu, može pokušavati napipavati ga. Međutim, istinska liturgija pretpostavlja da Bog odgovara i da on sam pokazuje kako ga možemo i smijemo ispravno štovati. Na liturgiju spada u bilo kojemu njezinu obliku nešto poput „uspostave“, „ustanovljenja“. Liturgija ne može biti plod naše mašte, naše ljudske kreativnosti ili improvizacije. U tom bi slučaju ostala ona samo zov u tami ili bi bila puko samopotvrđivanje.⁵

Inzistiranje na darovanosti liturgije i njenoj utemeljenosti na božanskoj Objavi proizlazi iz unutarnje logike kulta u biblijskom smislu, ali je isto tako izazvano i ophođenjem prema kršćanskoj liturgiji nakon Drugog vatikanskog koncila. Kako će kasnije biti pokazano, pristup liturgijskom slavlju često je bio nasilan i utemeljen isključivo na povijesnim istraživanjima te nerijetko bez osjetljivosti za osjećaje vjernika. To je dovelo do toga da je bogoslužje postalo prostor za improvizaciju s ciljem da bude „zanimljivo“ vjernicima koji u njemu sudjeluju.

⁴ Usp. *Isto*, 15-19.

⁵ Usp. *Isto*, 19-20.

Bitno je ovdje naglasiti i ono što kaže Konstitucija o svetoj liturgiji u broju 11: „Da se postigne takva potpuna djelotvornost, nužno je da vjernici pristupaju svetom bogoslužju s raspoloženjem pravoga duha, a svoju pamet usklade s glasom te da surađuju s višnjom milošću, kako je ne bi uzalud primali. Stoga sveti pastiri moraju budno paziti da se u bogoslužnom činu ne samo obdržavaju propisi za valjano i dopušteno slavlje, nego i da vjernici s poznavanjem, djelatno i plodotvorno u njemu sudjeluju.“⁶

Jasno iz ovog broja iščitavamo da je prije svega potrebno da vjernici na bogoslužju sudjeluju svjesni onoga što slave i što se u bogoslužju „događa“, a na pastirima je da vjernicima na putu razumijevanja pomognu da bi onda mogli plodonosno i djelatno sudjelovati. Djelatno i plodonosno sudjelovanje je plod razumijevanja koje se postiže katehezom i poučavanjem, a ne pojednostavljivanjem i „približavanjem“ vjernicima za vrijeme bogoslužja.

Postoji uvijek opasnost da nam se dogodi ono što se dogodilo Izraelcima sa Zlatnim teletom (bikom). Želja da se Boga ima pored sebe, da ga se osjeti te iskusi je i dovela do kulta Zlatnoga teleta. Kardinal Ratzinger ukazuje na težinu tog otpadništva, ističući da se tu ne radi o štovanju nekoga drugog Boga, nego da izraelski narod pravi lik Boga koji ga je izveo iz Egipta. To je zapravo pokušaj da se Boga ima kraj sebe i za sebe te ujedno odustajanje od onoga napora koji je potreban za istinski susret s Bogom koji se događa polako i na Božju inicijativu.⁷

Nije teško još jednom povući paralelu sa današnjicom i ukazati na želju kršćana da bogoslužju uvijek „iskuse“ Boga pa se onda poseže za raznim oblicima „aktivnoga sudjelovanja“. U takvim se trenucima promašuje ono bitno jer se susret s Bogom svodi isključivo na bogoslužje. Bogoslužje je izvor i vrhunac kojemu teži djelovanje Crkve, a tako i svakoga kršćanina. Duhovni život kršćanina ne sastoji se, ipak, samo od sudjelovanja u svetom bogoslužju, već je potrebno da i privatno posvećuje svoje vrijeme

⁶ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Sacrosanctum concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (22.XI. 1964.), br. 11, u: Dokumenti, Zagreb, 2008., br. 11 (dalje: SC).

⁷ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, 20-21.

molitvi.⁸ Općenito možemo dodati da je potrebno da cijeli kršćaninom život bude prostor molitve. „Vjerovati“ od nas uistinu traži životni preobražaj jer onako kako živimo tako i slavimo Boga. Bogoslužje je preslika našega života u kojem smo navikli imati sve pod kontrolom i aktivno sudjelovati, tj. stalno nešto činiti. Na to upozorava i kardinal Ratzinger u zaključku svog razmišljanja o Zlatnom teletu: „Budući da Mojsije predugo izbiva te time i Bog sam postaje nedostupan, potrebno je napokon toga Boga spustiti, privoliti sebi. Tako kult postaje slavlje koje upriličuje zajednica za sebe. Ona se u toj svečanosti sama potvrđuje. Klanjanje Bogu postaje u konačnici kruženje oko samih sebe: íce, piće, provod i zabava.“⁹

Uočljivo nam je, nakon svega izrečenog, da je kardinal Ratzinger u svom pristupu čvrsto oslonjen na biblijske tekstove. On ne želi liturgiju promatrati isključivo iz perspektive kritike liturgijskih tekstova i povijesti razvoja liturgije, nego pokušava ući u samo dubinu, u smisao bogoslužja kao takvog. I u tom nastojanju želja mu je prikazati bogoslužje kao Božji dar čovjeku. Na taj način želi sačuvati svetost bogoslužnih čina te pozvati na oprez i tankočutnost u ophođenju sa svetim. Na tragu tog osjećaja za sveto kardinal ističe i ideju kontinuiteta. Svijest o kontinuitetu u rastu i razvoju bogoslužja trebala bi biti u službi svetosti koja bogoslužju pripada po njegovu utemeljenju.

2. Ideja kontinuiteta – temelj pristupa Josepha Ratzingera

2.1. Kontinuitet teološke misli Crkve

Čitajući knjige i članke Josepha Ratzingera brzo se uočava njegova želja i inzistiranje na očuvanju kontinuiteta i čini mi se da je upravo to riječ kojom se može opisati njegov rad. Isticanje kontinuiteta je način na koji kardinal Ratzinger želi izbjeći teške lomove u teološkoj misli. Posebno mjesto u tom nastojanju zauzima i teologija liturgije kojoj je posvetio već

⁸ Usp. SC, br.10;12.

⁹ Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, 21.

citirano djelo „Duh liturgije“. Možemo reći da je upravo to djelo jedan od najboljih prikaza njegova ustrajanja na kontinuitetu. Sam pogled na strukturu djela nam to potvrđuje. Prvi dio koji govori o biti liturgije počinje sa navodima iz Staroga zavjeta s posebnim naglaskom na Knjigu Izlaska. U nastavku prvog dijela autor se ponovno referira na starozavjetne knjige: Levitski zakonik, Knjiga o Samuelu, Psalam 50 i postepeno prelazi na novozavjetne knjige u nastojanju da definira temeljni oblik kršćanske liturgije.¹⁰

Sličan nacrt pronalazimo i u drugom dijelu knjige kod govora o svetim mjestima i značenju crkvene zgrade¹¹. Sadržaj tog poglavlja čini opis izgleda sinagoge kojim se želi pokazati nutarnja povezanost sinagoge i crkvene građevine. Autor to opravdava ovako: „Dugo sam se zadržao kod opisivanja sinagoge jer su tu vidljive sve bitne konstante, odrednice bogoslužnog prostora kršćanske Crkve te time još jednom zorno biva bitno jedinstvo obaju Zavjeta.“¹²

Zalaganje za uočavanje kontinuiteta pronalazimo i u Ratzingerovu pogledu na razdoblja prije i poslije koncila. Tako u osvrtu na koncilski nacrt konstitucije o svetoj liturgiji jasno ističe da nijednom saborskom ocu nije palo na pamet da u tom tekstu vidi neku „revoluciju“ koja bi značila kraj srednjega vijeka¹³. U toj reakciji dolazi do izražaja Ratzingerovo nastojanje da se na liturgijsku obnovu ne gleda kao na nešto sasvim novo kojim je dokinuto ono staro i nazadno. Razumljivo je stoga i njegovo zaprepaštenje zabranom Misala Pija V./Ivana XXIII., kada je obaveznim proglašen Misal Pavla VI. Prema njegovu mišljenju, tako je došlo do presedana u povijesti kršćanske liturgije i dok se s jedne strane tolerira eksperimentiranje i proizvoljnost u slavlju prema novom obredu, s druge strane nema nikakve tolerancije prema staroj liturgiji.¹⁴ Opravdanje za kritiku takvih poteza on

¹⁰ Usp. *Isto*, 9-50.

¹¹ Usp. *Isto*, 63-73.

¹² *Isto*, 68.

¹³ Usp. Joseph RATZINGER, *Moj život. Autobiografija*, Split, 2005., 98.

¹⁴ Usp. *Isto*, 124.; usp. Joseph RATZINGER, *Sol zemlje. Kršćanstvo i Katolička Crkva na prijelazu stoljeća. Razgovor s novinarom Peterom Seewaldom*, Zagreb, 2005., 176.

pronalazi upravo u ideji kontinuiteta i organskog rasta u razvoju kršćanske liturgije.

2.2. Važnost prepoznavanja kontinuiteta u razvoju kršćanske liturgije

U daljnjem promišljanju nameće nam se pitanje o važnosti prepoznavanja kontinuiteta u razvoju kršćanske liturgije, to jest, pitanje zašto Ratzinger toliko inzistira na povezanosti susljednih razdoblja razvoja. Ponovno ćemo se poslužiti njegovim zapisima povezanim uz izdanje Misala Pavla VI. U vrijeme kad je Misal izišao pokušavalo se prikazati kao normalno i uobičajeno da se izdanjem novoga Misala onaj stari dokida. Povijest nam pokazuje da to nije baš tako.¹⁵

Pio V. je samo dao preraditi postojeći Rimski misal, kako se uvijek događalo tijekom stoljeća živa i dinamična napredovanja povijesti. Tako su i mnogi njegovi nasljednici prerađivali taj Misal, nikada ne suprotstavljajući jedan Misal drugomu. Uvijek se radilo o neprekinutom procesu rasta i pročišćavanja u kojemu nikada nije uništavan kontinuitet.¹⁶

Ova činjenica koju Ratzinger iznosi ima svoju težinu. Ako uzmemo u obzir razvoj liturgijskih knjiga rimskoga obreda, vidjet ćemo da se uistinu radi o procesu rasta i stalnog obogaćivanja.¹⁷ No, moramo također priznati i da je dolazilo do pretrpavanja i pretjerivanja, a često i nepotrebnog ponavljanja. Potvrdu za to pronalazimo u saborskoj konstituciji o svetoj liturgiji „Sacrosanctum concilium“, na poseban način u trećem poglavlju koje govori o obnovi svete liturgije.¹⁸ Koncilski oci tražili su da obredi blistaju plemenitom jednostavnošću, da budu kratki i jasni, da se izbjegavaju nepotrebna ponavljanja i da budu prilagođeni shvaćanju vjernika.¹⁹ Iz toga možemo zaključiti da je to ono što je nedostajalo Misalu Pija V./ Ivana XXIII. i da je revizija uistinu bila potrebna. To priznaje i Ratzinger. No, on

¹⁵ usp. Joseph RATZINGER, *Moj život*, 124.

¹⁶ *Isto*, 124.

¹⁷ Usp. Vladimir ZAGORAC, *Kristova svećenička služba. Temeljni pojmovi bogoslužja. Povijest liturgije*, Zagreb, 1997., 233-236; 257-261.

¹⁸ Usp. SC, br. 21-36.

¹⁹ Usp. SC, br. 34.

tvrdi da je ta revizija koja je učinjena bila nasilna i bez osjetljivosti za kontinuitet i rast u liturgiji.²⁰ Slikovito to opisuje ovim riječima: „Srušena je stara zgrada i izgrađena druga, od materijala dotadašnje, uz upotrebu starih građevinskih planova.“²¹

Iako Ratzinger izražava svoje žaljenje zbog „nasilne“ revizije Misala, ne čini to zbog samoga Misala. Pravi razlog je u načelu koje se rađa iz tog postupka. Stječe se dojam da liturgija nije proces živa rasta, nego proizvod učena rada i pravne stručnosti. Na taj način se oblikuje stav da je liturgija u vlasti zajednice koja je mijenja prema okolnostima i vremenu. Gubi se iz vida darovanost liturgije i sam Bog koji se putem liturgije komunicira čovjeku.²²

3. Usmjerenost za obavljanja molitava u liturgiji – orijentacija

3.1. ‘Istočenje’ – okretanje duha i tijela

Knjiga „Duh liturgije“ izazvala je mnoge reakcije među liturgičarima diljem Europe.²³ Iako se kritičari dodiruju i drugih tema i dijelova knjige, najviše je pozornosti privuklo poglavlje o usmjerenju za obavljanja molitava u liturgiji. Različite su zamjerke, ali budući da to nije uža problematika ovoga članka nećemo se osvrnuti na to. Sam Ratzinger zamjera svojim kritičarima isticanje samo te teme, dok se s druge strane propušta ono što

²⁰ Usp. Joseph RATZINGER, *Moj život*, 125.

²¹ *Isto*, 125.

²² Usp. *Isto*, 125-126.

²³ O tome svjedoče i brojni pregledi koji su objavljeni u europskim teološkim časopisima. Ovdje navodim neke od pregleda na koje sam naišao pišući ovaj članak: Oliver BAUER, *Lettre ouverte à propos de L’esprit de la liturgie, ouvrage du cardinal Joseph Ratzinger*, u: *Revue de théologie et de philosophie*, 135 (2003.) 3, 241-251; Pierre-Marie GY, *L’esprit de la liturgie du Cardinal Ratzinger est-il fidèle au Concile ou en réaction contre?*, u: *La maison Dieu*, 229 (2002) 1, 171-178; Klemens RICHTER, *J. Ratzinger. Der Geist der Liturgie. Eine Einführung*, u: *Theologische Revue*, 96 (2000) 4, 324-326; Rinaldo FALSINI, *Lo spirito della liturgia da R. Guardini a J. Ratzinger*, u: *La rivista di pastorale liturgica*, 38 (2001) 5, 3-7; Albert GERHARDS, *Zu Kardinal Ratzingers neuer Einführung in den christlichen Gottesdienst: Der Geist der Liturgie*, u: *Herder-Korrespondenz*, 54 (2000.) 5, 263-268.

je, po njegovu mišljenju, puno bitnije. Tako u jednom od odgovora na kritiku kaže: „Moja polazišna točka nije usmjerenje (orijentacija) molitve, nego pitanje o tome što su uistinu kult, liturgija – ono što se tu događa i o kojoj vrsti stvarnosti se radi.“²⁴

Unatoč ovim riječima ne možemo se oteti dojmu da je tema orijentacije za Ratzingera jako bitna. O tome svjedoči prostor koji je posvećen toj temi, a ne radi se isključivo o poglavlju o usmjerenosti za obavljanja molitava u liturgiji. Poput crvene niti ideja o „istočenju“²⁵ provlači se cijelom knjigom.

Obrazloženje svoga stava kardinal počinje idejom o Isusu kao izlazećem Suncu. To je ideja koja se smatra dijelom apostolske predaje i takav stav izražava temeljni kristološki oblik naše molitve. Istovremeno, takvim stavom u molitvi se ukazuje na eshatološki usmjerenu kristologiju jer moliti okrenut prema istoku znači ići ususret dolazećem Kristu. Ta je simbolika u dijelovima kršćanstva povezana s križem i to naslanjajući se na sliku iz Matejeva evanđelja (*Mt 24, 30*) koja govori o znaku Sina čovječjega koji će se ukazati na nebu.²⁶

U nastavku svog razmišljanja Ratzinger pokušava dokazati da usmjerenje prema istoku za vrijeme liturgijske molitve bio uobičajeni način molitve i u samome Rimu, iako rimske bazilike nemaju tipičnu orijentaciju s apsidom na istoku, a ulazom na zapadu. Smatra stoga da slavljenje „versus populum“ i nije tako izvoran oblik slavljenja kršćanske liturgije kako se često želi prikazati. Ideja gozbe, koja se nalazi u pozadini takvog način slavljenja, nije, prema njegovom mišljenju, jedini način na koji se može i treba slaviti kršćansku euharistiju.²⁷

²⁴ Joseph RATZINGER, Réponse à la lettre ouverte d' Oliver Bauer, u: *Revue de théologie et de philosophie*, 135 (2003) 3, 254. (prev. autor)

²⁵ Čini mi se važnim ovdje kratko razjasniti ovaj pojam koji se često pojavljuje u knjizi. Ratzinger ga upotrebljava da bi na taj način označio čin ili kretnju okretanja zajednice i svećenika prema istoku. To okretanje on ne shvaća isključivo u tjelesnom smislu nego i u duhovnom. U duhovnom smislu značilo bi to trajnu usmjerenost kršćana prema Gospodinu koji dolazi, a kojega je simbol izlazeće sunce.

²⁶ Usp. Joseph RATZINGER, *Duh liturgije*, 69-70.

²⁷ Usp. *Isto*, 77-78.

Osim tih pozitivnih razloga koji su utemeljeni na povijesnom istraživanju, Ratzinger navodi i probleme koji su nastali okretanjem svećenika licem prema narodu. Odsada postaje svećenik – predsjedavajući, kako ga se sada radije naziva – prava odnosna točka u cijelom zbivanju. Sve ovisi o njemu. Njega se mora vidjeti, treba imati udjela u njegovoj akciji, njemu se mora odgovarati. Njegova kreativnost nosi cjelinu.²⁸

Takvo stanje je dovelo do klerikalizacije liturgije kakva do tada nije postojala. Svećenik uistinu postaje centar, onaj prema kojem su usmjereni svi pogledi. Osim toga problem je i u zatvorenosti takvog oblika slavlja. Svećenik i zajednica formiraju krug. Gubi se otvorenost zajednice prema naprijed i prema gore i događa se zatvaranje zajednice u samu sebe.²⁹

Kao rješenje tog problema kardinal predlaže postavljanje križa u središte prostora slavlja. I to ne kako je uobičajeno da se križ stavi pored oltara. Križ treba biti postavljen na sredinu tako da bi i pogled svećenika i pogled naroda bio usmjeren na križ – duhovni istok zajednice. Takvo rješenje ne bi tražilo velike zahvate ni promjenu položaja svećenika, a odgovaralo bi i ideji povezanosti križa i „istočenja“ o kojoj smo već govorili.³⁰

3.2. Aktualnost okretanja prema istoku

Tema okretanja svećenika prema istoku ili prema oltaru zauzima sve više prostora u liturgijskim raspravama „običnih“ vjernika i svećenika. Moglo bi se na prvi pogled zaključiti da se radi o nostalgiji za nekim vremenima i traženju identiteta putem vanjskih formi. Iza te površne prosudbe ostaje ipak pitanje o izvoru takvih rasprava. Pokušaj odgovora i analiza situacije zahtjevala bi puno više prostora nego što ga mi imamo na raspolaganju, budući da bi odgovor na to pitanje izlazio iz okvira sam teologije.

Ono što možemo reći bez dublje analize je da postoje problemi koji su povezani upravo s okretanjem prema istoku (prema oltaru) kao mogućim rješenjem. Problem koji pronalazimo iza tog rješenja je rastresenost koja

²⁸ *Isto*, 80.

²⁹ Usp. *Isto*, 81.

³⁰ Usp. *Isto*, 84.

se uvukla u kršćanska slavlja. Mnoštvo brzo izvedenih „akcija“ na oltaru bez trenutka tišine teško nagrđuju slavlje. Mnogi vjernici dolaze u crkvu upravo da bi pronašli malo mira i tišine. Koliko god je, ipak, razumljiva ta želja pojedinih vjernika, treba naglasiti da bogoslužje nije vrijeme osobne pobožnosti, nego čin zajednice koja slavi pashalno otajstvo muke, smrti i uskrsnuća. Smisao toga slavlja je uprisutnjenje događaja našeg otkupljenja, aktualizacija trenutka spasenja. Zato je sv. misa uistinu slavlje, a ne samo pobožno razmatranje Isusove muke i smrti koja se dogodila prije dvije tisuće godina.

Bitno je stoga biti svjestan da je zajednica konstitutivni element slavlja, a da su vjernici pozvani prinostiti sami sebe time što prikazuju neokaljani žrtveni prinos, ne samo po rukama svećenika, nego i zajedno s njime te da se tako po Kristu posredniku iz dana u dan usavršuju u jedinstvu s Bogom i među sobom.³¹ Stoga se okretanje jednih prema drugima čini najjasnijim prvim korakom, a to se okretanje događa putem povjerenjem koje članovi zajednice poklanjaju jedni drugima i u takvom ozračju sabranost i mir brzo pronalaze mjesto.

Zaključak

Darovanost liturgije, kontinuitet i praktično ostvarenje utemeljeno na dobrim biblijsko-teološkim temeljima su temeljni pojmovi i poruka teološke misli kardinala Ratzingera o liturgiji. Čitajući njegovo djelo može se uočiti koliko pažnje on poklanja liturgiji kao daru koji se meditira, koji se polako prihvaća uvijek novim otkrivanjem neiscrpivosti i veličine toga dara. Osvijestiti svakoga kršćanina da je liturgija prvenstveno Božji silazak čovjeku, slavlje prema mjeri Božje objave. Upravo snažni naglasak na sabranost i pronicanje Božjih otajstava skrivenih u liturgijskom slavlju vodi prema potrebi za „istočenjem“ – okretanjem prema Gospodinu koje se ostvaruje postavljajući križ u središte liturgijskog prostora.

³¹ Usp. SC, br. 48.

Hvale je vrijedno nastojanje kardinala Ratzingera da istakne teocentričnost liturgijskog slavlja i važnost prepoznavanja te Božje prisutnosti meditacijim i sabranošću. Moramo ipak naglasiti da taj prijedlog može vrlo lako skliznuti u krajnost. Pokušaj odgovora na banalizaciju slavlja koji pronalazimo u kardinalovim prijedlozima mora istovremeno voditi računa i o zajedničarskoj dimenziji slavlja. Pravila liturgijskog slavlja nikad ne smiju biti istovjetna onim pravilima koja vrijede za svjetovna slavlja, ali isto tako privatizacija liturgijskog slavlja u osobnu pobožnost ne smije biti odgovor na takve pokušaje.

Upravo je izgradnja zajedništva, koje svoj vrhunac pronalazi u euharistijskom slavlju, najbolji odgovor kršćanstva na individualizam današnjeg društva. Zato tu vrijednost kršćanstva treba na poseban način čuvati i izgrađivati prvenstveno u slavlju da bi onda ona bila pretočena i u svakodnevicu.